

GEEN BESCHAAFD STRAFRECHT ZONDER BESCHAAFD JURIDISCH GEVORMDEN

door: Prof. dr Constantijn Kelk

1. Inleiding

Het zijn de - deels reeds door Beccaria verwoorde - klassieke beginselen van het strafrecht, inmiddels aangevuld met de in het EVRM verder uitgewerkte – ook strafprocessuele – regels, die in onze rechtsstaat van cruciale betekenis zijn. Tegelijkertijd zijn zij uiterst representatief voor het beschavingspeil van de samenleving als geheel. Deze beginselen staan wezenlijk kritisch tegenover de macht van de staat en zijn organen.¹ Selznick geeft in dit verband de volgende typering: ‘The essential element in the rule of law is the restraint of official power by rational principles of civic order.’² Dit laatste is altijd een bewuste leidraad geweest bij mijn eigen normatieve beschouwingen in het bijzonder over de wijze waarop de overheid zich dient te gedragen tegenover zijn verdachte en gedetineerde burgers: hen komt een deugdelijke en humane behandeling toe, nl. in overeenstemming met het algehele peil van de samenleving. Maar dat algehele peil is niet in elke samenleving hetzelfde, integendeel. Dostojevski³ en Churchill hebben enigszins cynisch opgemerkt dat het beschavingspeil van een samenleving valt af te lezen aan de wijze waarop deze zijn gevangenen behandelt. En zij konden het uit eigen ondervinding weten.

In de eenentwintigste eeuw houdt een en ander tenminste in dat gedetineerden als *rechtsburgers* moeten worden erkend, ofwel als burgers die recht hebben op de mogelijkheid van juridische controle op de ten aanzien van hen uitgeoefende macht. In ons systeem beschikken zij nu al bijna 35 jaar over een juridisch redelijk uitgewerkt beklagrecht. Ook dát draagt bij tot een humaan, geciviliseerd strafrecht.

Maar er is meer. Om een geciviliseerd strafrecht te bewerkstelligen en vooral ook in stand te houden is een type (strafrechts)juristen noodzakelijk, dat niet alleen op het strafrechtelijk vakgebied in juridisch-technisch opzicht competent is, maar dat ook een uitstekende academische vorming heeft genoten. Geen Ausbildung (vakopleiding) zonder Bildung (vorming), zoals we allen weten. Dit laatste effectief gestalte geven is nog niet zo eenvoudig. Het samenlevingsklimaat lijkt immers steeds meer vervuld te zijn geraakt van doelrationeel en instrumenteel handelen, waarbij aan de zorg voor individuele en persoonlijke waarden minder aandacht wordt gegeven. Sedert de jaren '80 was reeds sprake van een sterkere tendentie in de richting van verzakelijking en vervolgens steeds meer in die van beveiliging. Daarbij kwam gedurende het laatste decennium de snelle opkomst van het conservatief populistische denken, waarin de veiligheid tot een centraal thema is verheven met soms vérgaande consequenties ook voor het strafrecht.

2. Verzakelijking van het strafrecht en populistische kritiek op de strafrechtspraak

Van die nieuwe zakelijkheid, nogal eens uitdijend naar over-verzakelijking, zijn niet alleen in het strafrecht, met name de straftoemeting en de straftenuitvoerlegging, maar ook in het universitaire onderwijs noodlottige sporen zichtbaar geworden: de daartoe bestemde organisaties, zowel commerciële als professionele, zijn allengs sterk gebureaucratiseerd

---

¹ Deze gedachte werd sterk benadrukt door A.A.G. PETERS, *Het rechtskarakter van het strafrecht*, inaugurele rede Utrecht, Deventer, Kluwer, 1972.

² Philip SELZNICK, *Law, Society and Industrial Justice*, New York: Russell Sage 1969, p. 11.

³ F.M. DOSTOJEVSKI, *Aantekeningen uit het Dodenhuis, Verzamelde werken, deel 3*, Amsterdam, Van Oorschot.

overeenkomstig patronen die nogal eenzijdig op efficiency en doelmatigheid zijn georiënteerd. De populistische geest die daarnaast heeft toegeslagen is nog eens specifiekere instrumentele eisen gaan stellen, zowel op het terrein van het strafrecht als op dat van het onderwijs. Op zichzelf is deze combinatie niet zo verwonderlijk: in iedere politieke gemeenschap vormen zowel de repressieve als de educatieve instituties belangrijke parameters voor de sociaal-culturele gesteldheid van het betreffende land. Beide terreinen worden beheerst en getoonzet door academisch gevormden, dus hoogopgeleide personen van wier capaciteiten en beslissingen de gemeenschap zich sterk afhankelijk voelt. In de oude paternalistische tijden leverde dit minder grote problemen op, toen er nog overwegend vertrouwen in de professionals bestond.⁴ Genuanceerde benaderingen van schuld en boete door gerechtelijke autoriteiten blijken in de populistische optiek van nu als een grote zwakte te worden aangemerkt, terwijl de meer humanistisch-gezinden juist een genuanceerde gerechtelijke oordeelsvorming sterk prefereren boven de bijl van de wraak. Aangezien het strafrecht ooit is ontstaan uit de behoefte de primitieve wraak te kanaliseren en te proportioneren, zal de hoop er des te meer op gericht moeten zijn dat de rechter als onafhankelijke, conflictoplossende spilfiguur in de rechtsstaat, zich niet van zijn autonome grondvesten zal laten verjagen. Dit klemmt temeer nu ook de rechter de laatste jaren onderhevig is geraakt aan niet eerder vertoonde zeer kritische en zelfs agressieve aanvallen. Dat is gevoed door het schokkende feit dat meermalen achtereen in zeer zware zaken van onversneden rechterlijke dwalingen sprake is geweest.

Miscarriages of justice zijn niet meer de eigenschap van verkalkte strafrechtelijken systemen met wereldvreemde rechters zoals bijvoorbeeld tot niet lang geleden in Engeland het geval was. In ons land heeft een groep rechtspsychologen met z'n eigen professionele blik belangrijke observaties met betrekking tot de strafrechtspleging gedaan. Hiermee kan de rechterlijke macht bepaald zijn voordeel doen. Maar onder de rechtspsychologen leven in dit verband eveneens negatieve denkbeelden. Zo heeft de inmiddels overleden Leidse psycholoog W.A. Wagenaar als zijn mening gegeven dat rechters door wie een zware veroordeling voor moord is uitgesproken die uiteindelijk in herziening ongedaan gemaakt wordt, op grond van deze ernstige dwaling blijvend zouden moeten worden gewraakt. De president van de Hoge Raad G. Corstens heeft deze oproep terecht als 'ongehoord' bestempeld.⁵ Wagenaar miskent kennelijk de werkelijkheid dat in iedere ingewikkelde en verantwoordelijke professie het risico van fouten nimmer valt uit te sluiten. Dit is nogal verbazingwekkend. Inmiddels is de Commissie Evaluatie Afgesloten Zaken alweer jaren in functie met als effect dat afgedane zaken alsnog voor herziening in aanmerking kunnen worden gebracht.

Daarnaast wordt door bepaalde groeperingen al geruime tijd met groot ongenoegen beweerd dat in Nederland (veel) te licht wordt gestraft, hetgeen door rechtsvergelijkende onderzoeken krachtig wordt weersproken. Maar ook onze eigen maatstaven voor de straftoemeting, zo bleek onlangs weer uit onderzoek, zijn wel degelijk verzaamd. Het laatste decennium is de strafrechter gemiddeld ruim 10 % zwaarder gaan straffen, in geval van geweldsmisdrijven zelfs 20 % zwaarder dan daarvoor.⁶ Daarbij komt dat het idee dat zwaarder straffen helpt om de recidive te verlagen geenszins wetenschappelijk kan worden gestaafd. Sommige media stimuleren echter maar al te graag dit soort exclamaties van ontevredenheid, hetgeen bepaald niet bevorderlijk is voor het imago van de rechterlijke macht. De politicus G. Wilders deed er recentelijk nog een schep bovenop door te poneren dat ten aanzien van alle rechters na zes jaar zou moeten worden beoordeeld of ze rechter mogen blijven en wel op basis van de vraag of ze voldoende zwaar hebben gestraft en niet alleen 'slechts' taakstraffen hebben uitgedeeld.

---

⁴ Zie bijvoorbeeld G.Th. KEMPE, De publieke opinie en de strafrechter in de laatste halve eeuw, in de bundel: *Dilemma's in het hedendaagse strafrecht*, Ars Aequi Libri, 1975, p. 5-22.

⁵ G.J.M. CORSTENS, in *NRC Handelsblad* van 29 april 2010.

⁶ Zie F. VAN TULDER, De straffende rechter, *NJB* 2011, p. 1544-1550.

Dit zijn in zijn ogen geen ‘echte’ straffen, een bekende dwaling bij het publiek. Deze opmerkingen zijn ronduit verbijsterend voor iemand die uit hoofde van zijn functie iets meer van onze strafrechtspraak zou kunnen en moeten afweten.

3. *Het grote belang van de academische vorming*

In het wetenschappelijk onderwijs deed de verzakelijking niet minder zijn intrede. Dit begon al circa dertig jaar geleden. Faculteitsbureaus die tot dan toe waarschijnlijk beperkt waren tot een enkele deeltijds ambtenaar, groeiden uit tot immense kantoren, die ressorteren onder de koepel van het centraal universitair bestuur. Het management is voortdurend omvangrijker geworden. Mijn eigen faculteit in Utrecht beschikte op een zeker ogenblik zelfs over een speciale ambtenaar voor onze ‘public relations’. De bureaucratisering deed zich gelden door een wassende stroom van missiven, circulaires en nieuwe regels naar aanleiding van almaar nieuwe projecten en financieringsmodellen voor onderwijs en onderzoek. Er verschenen voorts onderzoeks- en onderwijsdirecteuren, er gingen reguliere bezoeken van visitatiecommissies plaats vinden en ga zo maar door. Het kwantitatieve denken over de universitaire resultaten kwam voorop te staan: tastbare, calculeerbare en op korte termijn te verwachten effecten genoten maar al te dikwijls de voorkeur boven abstractere maar originelere, verbanden leggende en naar nieuwe ideeën zoekende kwalitatieve gedachten. De zichtbare oppervlakte wint het nu eenmaal al gauw van de moeilijker peilbare diepte. De hoop zou er op gericht moeten zijn dat de wetenschappelijk wereld zich buitengewoon sterk blijft maken voor de grootst mogelijke graad van professionele autonomie en onafhankelijkheid. Daarbij is het van het grootste belang dat de betrokkenen zich verre zullen kunnen houden van bureaucratische, calculatieve en van onverschilligheid overlopende denk- en handelingspatronen.⁷

Daarenboven heeft de universiteit een essentiële maatschappelijke verantwoordelijkheid: de academische vorming van de studenten. Deze is op elk vakgebied van vitale betekenis, maar in dit verband gaat het mij vooral om de opleiding van de criminalisten en de criminologen. Zij zijn de toekomstige verantwoordelijken voor de beleidsgebieden van het strafrecht, voor de strafvervolging en de strafrechtspraak, voor het stelsel van straffen en maatregelen en de behandeling van jeugdige en volwassen gedetineerden en strafrechtelijk verpleegden. Dit zijn in elke samenleving precaire aangelegenheden, die alle schuilgaan onder simpele noemer van ‘het strafrecht’. Niet in de laatste plaats is bij dit alles ook het geweldsmonopolie van de staat betrokken. In een beschaafd land vergt dit monopolie de uiterste prudentie, terughoudendheid en weldoordachtheid.

Met reden dient de academische vorming op al dergelijke zwaarwegende kwesties georiënteerd te zijn, maar eveneens op het creatieve denken over alternatieve bejegeningwijzen van justitiabelen en over nieuwe sanctiesoorten.

Als voorzitter van een Utrechtse universitaire commissie tot bewaking van de kwaliteit van het academische onderwijs schreef ik in 1992 een nota over de academische vorming. Ik had juist kennis genomen van een gloedvol betoog van A.C. Zijderveld die met betrekking tot dit onderwerp schreef: ‘Als het goed is, verlaten de studenten de universiteit als andere, rijkere persoonlijkheden’.⁸

Het reeds genoemde begrip Bildung in de zin van algemene academische vorming zou het volgende moeten inhouden: opleiding tot het functioneren in en het dienen van een beschaafde samenleving. In zo’n samenleving worden onder meer als waardevol nagestreefd: tolerantie, verscheidenheid van ideeën en sociale solidariteit, kritische zin en originaliteit en

---

⁷ C.J.M. SCHUYT, *De productie en de reductie van bureaucratische onverschilligheid*, lezing voor het Juristenfonds Personae Miserabiles, Den Haag 1995.

⁸ A.C. ZIJDERVELD, De excentrieke universiteit, in: *NRC Handelsblad* van 2 november 1991, p. 8.

alle belangrijke individuele deugden, als integriteit, bescheidenheid over de eigen betekenis (onbescheidenheid of wel aanmatiging is natuurlijk iets heel anders dan het hebben van ambities, dus het nastreven van wensen en idealen), respectvolheid jegens andere opvattingen en denkbeelden, relativeringsvermogen, persoonlijke ethiek en moraliteit, alsmede gevoel voor decorum. Dit alles tezamen vergt een attitude en een mentaliteit die onder de studenten optimaal moet worden ontwikkeld en gestimuleerd, opdat bij hen een zekere mate en vorm van diepere levenswijsheid zal groeien. Zij moeten worden geoefend in genuanceerde benaderingen van probleem- en spanningsvelden en leren inzien en accepteren dat krachten en tegenkrachten op zichzelf allebei legitieme inspanningen kunnen zijn. Dit geldt ook voor tegenstellingen tussen het officiële perspectief en het individuele perspectief in de strafrechtspleging.⁹ Deze antithesen moeten worden onderkend en via overtuigende argumentaties ten opzichte van elkaar worden afgewogen, en wel op een integrale en onbevooroordeelde weegschaal des geestes. Want het is nu eenmaal een gegeven dat de instrumentaliteit en de rechtsbescherming de twee zijden van één en dezelfde medaille zijn: de medaille van de balans in het recht. Zo leert ons na twintig jaar nog immer het magistrale rechtsfilosofische werk van René Foqué en Joest 't Hart.¹⁰

4. Veranderende studententypen

De student is een wat ander type geworden dan de student van de generatie waartoe René Foqué en ik behoorden. Na de tweede wereldoorlog, toen wij nog zeer jeugdig waren, waren de hoofdthema's die ons omringden: schaarste aan goederen, beperkte middelen, hard werken voor betrekkelijk weinig geld, zorg voor het voorkomen van herhaling van rampspoed en ellende, en last but not least streven naar een betere wereld. De vleugels ver uitslaan was weliswaar een levensnoodzaak, zeker voor jongeren, maar reizen kon in de meeste gevallen niet anders dan een beperkte marge van realiseerbaarheid hebben. Maak veel uit weinig, doe zoveel mogelijk zelf, wees zuinig op wat je hebt zowel in materiële als in geestelijke zin, dat waren de gemeenzame en onvermijdelijke boodschappen voor iedereen. Ze werkten nog lang door, tot in de studietijd. Alleen al het in de gelegenheid worden gesteld om te mogen studeren, veelal met een beurs, werd gezien als een uitzonderlijk groot goed. Wie zonder financiële ondersteuning toch wilde studeren moest dat zien te combineren met een baan overdag en studeren in de avonduren. Zo is menig self made man academicus geworden die soms zelfs tot grote hoogten is gestegen. Het principe heerste dat van ouderen veel viel te leren: het ontzag van de studenten voor ouderen en voor degenen die professioneel hun opleiding verzorgden, hun leraren en later hun hoogleraren, was een vanzelfsprekendheid. De hedendaagse student is gemeenlijk in geheel andere omstandigheden opgegroeid. Men reist veel en studeert enige tijd aan een buitenlandse universiteit (de uitslaande vleugels zijn die van een vliegtuig geworden). Men neemt een baantje om wat bij te verdienen teneinde een iets beter levenspeil te bereiken. Over het algemeen spreekt de student veel makkelijker en beter Engels dan wij deden, maar weer nauwelijks of geen Frans en/of Duits. Verschillende vaardigheden, zoals het presenteren van gelezen vakliteratuur, liggen de student veelal goed, maar de beheersing van de eigen taal daarentegen is nogal verontrustend achteruit gegaan.¹¹ Men leest over het algemeen niet veel bellettrie¹², zo is de indruk, en zo

---

⁹ A.A.G. PETERS, *Het rechtskarakter van het strafrecht*, inaugurele rede Utrecht, Deventer, Kluwer, 1972.

¹⁰ R. FOQUÉ en A.C. 'T HART, *Instrumentaliteit en rechtsbescherming*, Deventer, Kluwer, 1990. Naar aanleiding hiervan: G. VAN ROERMUND e.a. (red.), *Symposium strafrecht*, Arnhem, Gouda Quint, 1993.

¹¹ R. GERRITS en G. REIJN, Universiteiten klagen over gebrekkige kennis van het Nederlands, *de Volkskrant* van 19 oktober 2005.

¹² Deze indruk wordt bevestigd door L. PRICK, De jeugd houdt helemaal niet meer van lezen, in *NRC Handelsblad* van 15 maart 2011, p. 19.

wél dan gaat de voorkeur vaak uit naar makkelijk leesbare, 'herkenbare en behapbare' literatuur.¹³ Ook kwaliteitskranten zijn niet meer erg in trek, men lijkt het vooral te willen doen met korte en compacte journalistiek zoals nrc-next e.d. Sommigen volstaan zelfs met op stations gratis verkrijgbare nieuwskrantjes (zoals Metro en Spits). Men zoekt kennelijk in de eerste plaats het nieuws en niet de beschouwingen. Verrijking van de geest zal langs andere wegen moeten komen. Wel is er een grote gevoeligheid voor publiciteit als waarde op zichzelf en worden zogeheten 'TV persoonlijkheden' en bekende Nederlanders (BN'ers), zeker mensen met macht zoals politici, nogal klakkeloos vereerd. Het doet er daarbij minder toe wat iemand werkelijk te vertellen heeft, zo lijkt het vaak. Maar 'de carrière' die gemaakt kan worden, dus de buitenkant van het geluk, spreekt tot ieders verbeelding en fascinatie, ook onder studenten.

Min of meer ditzelfde wordt snedig verwoord door de schrijver Arnon Grünberg: 'Ooit was er een verband tussen prestatie en roem. Je kon iets goed en daarmee werd je wellicht beroemd. Tegenwoordig is roem de prestatie. Wat de beroemde mens goed kan, is beroemd zijn. Waardoor alle beroemde personen op elkaar lijken.'¹⁴

Dit wat opgeblazen beeld past wel in de geest van de tijd: jongeren wekken vaak de indruk zichzelf al heel snel (tamelijk) goed te vinden zonder al te veel last te hebben van gevoelens van de onder 3. als deugd genoemde bescheidenheid. Men aarzelt niet een curriculum vitae rijkelijk op te vullen als zekerstelling voor een gunstig toekomstperspectief. Onlangs werd op grond van een mentaliteitsonderzoek onder jongeren geconcludeerd dat zij sterk neigen tot 'zelfoverschatting'.¹⁵ Dit geldt zeer zeker ook voor menig student die niet lijdt aan een overdosis aan zelfkritiek, zo is de ervaring van docenten.

5. *Moderne studieprogramma's*

Niet zelden dragen de studieprogramma's zelf bij aan versnippering en oppervlakkigheid van denken: teksten uit studieboeken worden dikwijls slechts zeer gedeeltelijk en verspreid, bij bepaalde onderdelen van readers opgenomen. Het bestuderen van een groter consistent werk als geheel, waarin visies en denkbeelden geordend en in samenhang met elkaar aan de orde komen en zo tot ruimer inzicht en overzicht van het geheel kunnen leiden, heeft in veel gevallen als 'ouderwets' afgedaan: daar is door de veelheid aan stof geen of nauwelijks tijd meer voor beschikbaar.

De vele stages, bedoeld als kennismaking met de praktijk, stimuleren ongetwijfeld de praktijkgerichte toekomstambities van de student, maar moeten hen er eigenlijk vooral toe brengen de praktijk met de theorie te verbinden, te contrasteren of analytisch te doordenken. Dit brengt het gevaar mee dat door studenten de interpretatie van practici als maatstaf voor hun begrip van de juridische werkelijkheid wordt opgevat en dat de theorie als een surplus wat naar de achtergrond zal worden geschoven in plaats van dat de praktijk tevens vanuit een theoretisch-normatieve optiek kritisch zal worden beschouwd. Dit hangt echter ook af van de wijze waarop de begeleidende docent van de stagiaire zich opstelt.

Het betrekken van een breder sociaal cultureel perspectief bij de beschouwing van recht en samenleving hoort vaak niet tot de eerste behoeften van de studenten, zo is me in gesprekken met hen gebleken. Dit in weerwil van het gegeven dat het zoveel mogelijk betrachten van

---

¹³ Ik denk aan Stendhal die in zijn *Le rouge et le noir* (eind hoofdstuk 13 van Deel I) over madame Rênal opmerkt dat ze niet in staat is mogelijke bedreigingen van haar gelukstoestand te voorzien 'omdat madame Rênal geen romans heeft gelezen.'

¹⁴ In zijn Voetnoot in *de Volkskrant* van 19 mei 2011.

¹⁵ F. SPANGENBERG en M. LAMPERT, *De grenzeloze generatie en de onstuitbare opmars van de BV IK*, onderzoeksbureau Motivaction, juni 2011.

enige diepgang en het opdoen van een bredere algemene ontwikkeling de reflectieve geest zeer ten goede komt.

Het huidige tijdperk is evenwel dat van overwegend zakelijke en van kwantitatieve denkpatronen, waarin gebeurtenissen en verschijnselen worden ontdaan van hun wezenstrekken maar direct worden gemeten op hun frequentie, in vergelijking met elders of met vroeger.

Onlangs werd naar alle docenten van de Utrechtse universiteit door een wiskunde-student een mail rondgestuurd met deze inhoud:

‘Momenteel onderzoek ik, als masterstudent research and development in science education , de gecijferdheid van studenten. Dit doe ik voor Studium Generale Utrecht.’ Vervolgens werd gevraagd om medewerking aan dit onderzoek te verlenen door studenten op hun (gebrek aan) ‘gecijferdheid’ te bevragen.

Dit intrigerende neologisme belooft weinig goeds voor een toekomst van overwegend reflectieve in plaats van hoofdzakelijk numerieke wetenschapsbeoefening.

Het paradoxale is dat studenten hoe langer hoe meer werkstukken, scripties en studentenblaadjes in het Engels zijn gaan schrijven, terwijl zij zich al te vaak in hun eigen taal niet zonder taalfouten en zonder onbeholpen zinnen kunnen uitdrukken. Dat dit natuurlijk een aanfluiting van het academische onderwijs is wordt pas de laatste jaren eindelijk onderkend.

Het meest onvoorstelbare schijnt zelfs voor te komen, nl. dat studenten door anderen geschreven scripties, ook in het Engels, kunnen bestellen en tegen forse betaling kunnen ‘kopen’.¹⁶ Juist voor rechtenstudenten zijn dit zeer verontrustende verschijnselen gezien het feit dat voor de jurist een zeer precies en logisch opgebouwd taalgebruik het instrument bij uitstek is waarover de juridische discipline beschikt. Zonder dát is hij professioneel tot mislukking gedoemd.

Bij de academische vorming van de hedendaagse student zal er niet omheen gegaan kunnen worden dat veel aandacht wordt gegeven aan diens taalvaardigheden. Maar het belangrijkste blijft wat Gerrit Komrij in de volgende versregels tot uitdrukking brengt:

*‘Elk lesuur is een wonderbaarlijk ding-
Ze schenkt materie en herinnering
Zodat je uit droomdraden weefsels spint.’*

6. De strijd ten behoeve van het wetenschappelijk onderwijs

Op 21 januari 2011 gebeurde er in de residentiestad Den Haag iets wonderbaarlijks: een stoet van ongeveer elf honderd hoogleraren in toga en met baret op het hoofd schreed rond de Hofvijver, waarop onder meer door de senatoren alsmede door de minister-president vanuit zijn torentje wordt uitgekeken. Er werd door de professoren geprotesteerd tegen aangekondigde bezuinigingen op het hoger onderwijs van 370 miljoen euro per jaar en tegen de boete die lang-studeerders per studiejaar extra zullen moeten gaan betalen (3000 euro).¹⁷ Zo’n indrukwekkend schouwspel met ongeveer een derde deel van alle Nederlandse hoogleraren was in Den Haag nooit eerder vertoond, hoewel men daar aan heel wat soorten demonstraties gewend is. De foto’s hiervan hadden iets fascinerends vanwege de combinatie van verstilde ceremoniële plechtstatigheid en demonstratieve zeggingskracht tegen het decor van een stemmige winterochtend waarin een lage zonnestraal voor extra lange schaduwen zorgde. Het leek een schier eindeloze rij van uiterst beschaafde pinguïns die langs trok. De kranten gewaagden van ‘Hooggeleerd verzet bij de Hofvijver’.

¹⁶ Zie *De Pers* van 6 april 2011 (‘Pssst... Scriptie kopen?’), p. 10 en 11.

¹⁷ Inmiddels is de Tweede Kamer met dit plan akkoord gegaan op 21 april 2011.

Waar het natuurlijk primair om ging waren de argumenten die tegen deze regeringsmaatregelen werden aangevoerd.

In het begin van de jaren '70 van de vorige eeuw dreigde ook al een forse verhoging van het collegegeld, door toedoen van een op handen zijnde 'duizend guldenwet', waartegen de studenten toenmaals o.a. met het bezet houden van de aula van hun universiteit protesteerden. Mijn voorgangers G.Th. Kempe en A.A.G. Peters, die op het moment dat de Utrechtse aula door protesterende studenten bezet was, juist samen college zouden geven doch bij het binnengaan van het Academiegebouw door de studenten werden tegengehouden, namen ter plekke spontaan het initiatief om in de aula de daar bivakkerende studenten bemoedigend toe te spreken. Dit hebben ze zo manmoedig en inspirerend gedaan, dat er nog vele jaren later met veel ontzag over werd gesproken, behalve door de toenmalige rector-magnificus (hoogleraar in de sociale wetenschappen) die de politie liet komen om de studenten uit de aula te zetten en vervolgens de heren Kempe en Peters op het matje ter verantwoording riep vanwege hun laakbare gedrag: zij hadden de universitaire regels geschonden door illegaal in de aula verblijvende studenten solidariteit met hun actie te betuigen. De rector magnificus heeft het universitair tuchtrecht te hanteren en dat betekende in dit geval een schrobbering voor beide professoren. Hun argument was echter heel wat relevanter: deze wet zou geheel in strijd zijn met de studievrijheid, die absoluut niet zou mogen afhangen van de financiële positie van de studenten en/of die van hun ouders. In een tijd van democratisering zou dit als een onaanvaardbare gang van zaken moeten worden beschouwd.

Uiteindelijk is in een brief van de socialistische minister-president Den Uyl (in het parlementaire jaar 1972-1973) deze voorgenomen verhoging ongedaan gemaakt. Overigens werd – volkomen toevallig - in dezelfde brief op het terrein van het strafrecht een beperking van strafbaarstellingen en de terugdringing van de vrijheidsstraf aangekondigd. Dit alles was een teken des tijds: democratiseringsbewegingen in vele westerse samenlevingen en een tendentie in Europese strafrechtelijke systemen tot decriminalisering en depenalisering.¹⁸ In het licht van deze geschiedenis deed het mij deugd dat anno 2011 de hoogleraren en masse naar Den Haag trokken en daar ook uitdrukkelijk hun solidariteit met de lang-studeerders betuigden.

Er werden enige stellingen verkondigd, die men niet zo vaak op deze schaal en op een zo relevant ogenblik in het openbaar heeft horen verluiden. Duidelijk kwam naar voren dat men er - anders dan het wel eens lijkt – veel waarde aan hecht dat studenten zich tevens aan andere bezigheden wijden dan alleen aan het vlijtig studeren (door henzelf vaak 'leren' genoemd) en het deelnemen aan alle onderwijsactiviteiten. Bij 'andere bezigheden' moet dan gedacht worden aan meer in den brede vormende activiteiten, die een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan het opgroeien tot een ware academicus die is behept met authentieke academische gedachten en ideeën over en vooral ook rond het eigen vakgebied. Dat is wat een academische vorming moet doen: verbreding van de horizon, verrijking van de geest en interesse wekken voor datgene wat het eigen leven en dat van anderen zin zal kunnen geven. De academisch gestudeerde heeft zich immers door zijn hoge opleiding schatplichtig gemaakt aan de mensheid om deze op de een of andere wijze te dienen op een wijze die een professionele verantwoordelijkheid vereist.¹⁹ Het zich op deze verantwoordelijke positie met vrucht voorbereiden tijdens de studie, kan op de officieel geldende studietijd een verlengende

---

¹⁸ In Nederland heeft in het bijzonder de Rotterdamse hoogleraar L.H.C. HULSMAN zich intensief met de decriminalisering en depenalisering bezig gehouden. Zie zijn bijdrage in de bundel: *Strafrecht te-recht?*, Baarn, In den Toren, 1972, p. 80-92, in het kader van het gelijknamige congres dat de Coornhert-Liga in 1972 in Leiden hield.

¹⁹ Oud-minister C. Veerman zei in zijn toespraak op 21 januari 2011 in Den Haag min of meer hetzelfde: 'Onderwijs en onderzoek, scholing en opleiding dienen het hoge doel elk mens te helpen een volwaardig mens te zijn en een respectvol bestaan te kunnen hebben.'

invloed hebben. Maar maakt dat de student dan direct tot iemand die beboet dient te worden omdat hij te lang over zijn studie doet? Nee, zo lijkt de communis opinio in de academische kringen toch te zijn. Wél als de betrokkene slabakt, inert rondhangt en tot te weinig komt, zich ontpopt als een charlatan of als een luiaard, die – zoals vroeger veel voorkwam in de ‘betere kringen’ – zijn roes in de ochtend moet uitslapen en daardoor verhinderd is colleges te volgen. Er is een tijd geweest dat met name in de rechtenfaculteit de colleges niet vroeger dan 11 of 12 uur begonnen met het oog op de kroegjolen van de corpsleden. Dit is kennelijk het soort situaties dat de initiatiefnemers tot het invoeren van de boete nog in het hoofd hebben.

7. De verantwoordelijkheid voor het behoud van de strafrechtscultuur

De tijdens de professorale demonstratie gedane positieve uitlatingen over de academische studie maakten duidelijk dat de idee van de academische vorming, althans in de academische wereld nog geenszins verloren is gegaan.

Zelf heb ik mijn denkbeelden over de academische vorming sterk gemunt aan de ontwikkelingen in de recente historie van het strafrecht. Omdat ook het strafrecht gemeenlijk als één van de belangrijke graadmeters voor het sociaal-culturele (beschavings)peil van de samenleving wordt gezien, levert dit wezenlijke indicatoren op voor de wenselijke academische vorming van de daarin fungerende leidinggevenden.

Ondanks de snelle ontwikkelingen van de laatste jaren inzake de uitbreiding en verharding van de strafwetgeving en van het strafrechtelijk beleid (de ‘criminele politiek’) is de van meet af aan nauwkeurig opgebouwde en allengs uitgekristalliseerde strafrechtstheorie niet zomaar uit de boeken weggevaagd en vormt deze in al zijn nuances nog altijd de basis voor het juridisch denken en handelen. De op de fundamenteën van de strafrechtstheorie rustende strafrechtscultuur is goeddeels bestand tegen de wispelturige waan van de dag.

Juist de verwevenheid van het strafrecht met de diepere maatschappelijke cultuur zal voor een minimum aan continuïteit borg staan. Om een enkele vergelijking te maken, landen als Denemarken en Nederland vertonen enige verwantschap met elkaar zowel in een groot aantal maatschappelijke, politieke, culturele en andere opzichten, maar ook wat het relatieve humane gehalte van hun strafrechtssystemen en hun sanctiestelsel betreft.²⁰ Overall slaat weliswaar de verzakelijking en het populistische denken toe, maar de degenen die verantwoordelijk zijn voor de strafrechtspleging, een groot deel van de parlementariërs, vele rechters en leden van het OM en ook menig verantwoordelijke voor de strafuitvoering onderschrijven in hoge mate de humane, liberale beginselen van ons traditionele strafrecht. Velen van hen voelen zich daarvoor uit verbondenheid ten zeerste verantwoordelijk en zien het zich verhardende strafrechtelijke klimaat met lede ogen aan.

Het is het gemengde denken, zowel het juridisch dogmatische als het (sociaal-)psychologische, waarmee de strafrechtsjurist als advocaat en als lid van de rechterlijke macht, dus als beoefenaar van een van de klassieke strafrechtelijke beroepen, bekend of tenminste vertrouwd moet zijn. Dat is niet veranderd ondanks alle tendenties tot functionalisering van het strafrecht²¹ in dienst van de maatschappelijke ontwikkelingen. In het strafproces doet zich de grote behoefte aan het gemengde denken ook thans nog ten volle gelden. Men moet empathie hebben met de dader, maar ook rekening houden met het slachtoffer. Er moet tevens psychologisch tewerk worden gegaan, bijvoorbeeld als het om een geval van tbs gaat.

---

²⁰ Zie Jorgen JEPSEN, Denmark, in: Dirk VAN ZYL SMIT and Frieder DÜNKEL (eds.), *Imprisonment Today and Tomorrow*, Deventer, Kluwer Law and Taxation Publishers 1991, p. 99-160 en Anette STORGAARD, Denmark, in: *idem*, 2e druk, The Hague, Kluwer Law International 2001, p. 175-210. Zie ook: J. JEPSEN, *Gelijkheid voor de wet*, Den Haag, Stichting Uitg. N.V.S.H., 1972.

²¹ Deze term is van J. REMMELINK, *Actuele stromingen in het Nederlandse strafrecht*, in de bundel: *Strafrecht in Perspectief*, Arnhem, Gouda Quint, 1980, p.31-64.

Een rechtenstudent zei op de radio²² van plan te zijn om bestuursrechtelijk te gaan afstuderen. ‘Niet strafrechtelijk dus?’ vroeg de interviewer, ‘vind je dat dan niet interessant? Wil je niet zo’n beroemde strafpleiter worden die steeds op de TV komt en een ‘BNer’ (een zogeheten bekende Nederlander) is?’

‘Nee’ zei de van grote zelfkennis getuigende student, ‘mij interesseert het strafrecht nu eenmaal minder dan het bestuursrecht.’ De interviewer begreep het niet helemaal. Zeker, de tijden zijn erg veranderd. Door de sensatie-maatschappij, waarin de consument recht heeft op beelden van rampen, van ellende en van groot leed van anderen, waar menig TV-programma wel bij vaart, is het aanzien van de strafadvocaat enorm gestegen. Vroeger was dat iemand die als het ware gedreven door een zekere roeping zich wijdde aan zijn ‘nobile officium’, zonder overdreven hoge honorering aangezien de meeste verdachten immers arme sloebbers waren en de Pro Deo betaling ronduit karig was. Intussen zijn strafadvocaten met rijke(re) cliënten over het algemeen well to do geraakt. Men denke aan tal van economische, financiële etc. strafzaken, waarbij het vaak minder om de genoemde combinatie van denkwijzen gaat. Deze combinatie herinnert sterk aan de oude Utrechtse school, en in bescheidener mate aan die van de opvolgers daarvan. Hiertoe behoren ook wij. Maar het bijzondere van die strafrechtsopvattingen was wel dat er intellectueler te werk werd gegaan en dat de betrokkenen zich vanuit zeer diverse gezichtshoeken verdiepten in de essentie van de onderwerpelijke problematiek. Het nastreven van een bredere horizon dan alleen het toepassen van juridisch-technische kennis van het strafrecht en de strafrechtsdogmatiek is belangrijk. Daartoe moeten in het kader van de academische vorming de kiemen reeds worden gezaaid.

Eén van de meer vruchtbare en bezielende wegen om de studenten een bredere en diepere kijk te bieden op de problematiek van het strafrecht in de samenleving, is om hen te interesseren voor bepaalde werken van de grote Russische schrijvers, zoals Dostojevski²³ en Tolstoj.²⁴ Hierin worden meer dan eens thema’s als de maatschappelijke en geestelijke wortels van het straffen uitvoerig aan de orde worden gesteld.

Met reden schreef Hoefnagels ooit: ‘De voortreffelijkheid van een jurist wordt niet allereerst bepaald door de grootte van het terrein van zijn wetskennis, maar wel door de grootte en diepte van zijn levens- en mensbeschouwing die hem bij zijn vaardigheid in het recht kunnen inspireren’.²⁵

8. Tot besluit

De waarde die gehecht moet worden aan de mentaliteit waarmee de functionaris in het strafrechtelijk systeem zijn taken vervult, mag niet worden onderschat: deze is van groot gewicht voor de strafrechtscultuur (in samenhang met de structuur van het systeem) waarin zich de dagelijkse werkelijkheid voltrekt en waarin zich alle actoren met elkaar moeten verstaan om zowel hun onderlinge verhoudingen als hun werkresultaten jegens de justitiabelen te optimaliseren. Dit is in alle micro-instituten binnen de strafrechtspleging aan de orde. Ik denk aan rechtbanken, parketten, penitentiaire inrichtingen, tbs-klinieken en jeugdinrichtingen, maar ook aan psychiatrische inrichtingen. Hetzelfde geldt natuurlijk voor alle daarmee gelieerde professionele organisaties zoals universiteiten en universitaire instituten.

De na-oorlogse commissie-Fick tot verder uitbouw van het gevangeniswezen wijdde een hoofdstuk aan het grote belang van ‘toegewijd en deskundig personeel’ in de penitentiaire

---

²² Op de radio op 17 maart 2011.

²³ Denk bijvoorbeeld aan *Misdaad en straf, Aantekeningen uit het Dodenhuis, De gebroeders Karamazov*.

²⁴ Zie vooral TOLSTOJ’s *Opstanding*.

²⁵ G.P. HOEFNAGELS, *Recht en maatschappelijk werk*, Utrecht, Het Spectrum, 1963, p. 21.

inrichtingen.²⁶ Dat moest daartoe worden opgeleid en getraind. Dertig jaar later werd in het rapport van de commissie-Van Hattum over de Doelstellingen en Functie van het Huis van Bewaring evenzeer veel waarde gehecht aan een goede mentaliteit van het personeel in huizen van bewaring om de veelzijdige doelstellingen daarvan verantwoord te kunnen realiseren.²⁷ Het ligt dan ook voor de hand dat de ware bron van een enigszins zinvol, humaan strafrecht is gelegen in de combinatie van het streven naar een goede rechtsbescherming en van een persoonlijke benadering die een oprechte en zuivere mentaliteit ademt. De straf, die weliswaar niet valt los te zien van het ‘oergevoel in de wijsvinger’²⁸ ofwel van diep in het menselijk bewustzijn verzonken, bij tijd en wijle impulsief naar buiten dringende vergeldende noties, heeft tot rationeel doel om degene die in zijn verantwoordelijkheid jegens zijn medemens (ernstig) tekort is geschoten er toe te bewegen zich open te stellen voor zijn betere ik. Tevens wordt daarvan verwacht dat deze de bereidheid van de gemeenschap om van de fouten van zijn individuele leden te leren zal aanwakkeren. In de straftoemeting moeten deze verschillende functies, die vaak niet (geheel) gelijkelijk met elkaar opgaan op de een of andere manier met elkaar worden gecombineerd en in een als rechtvaardig ervaren vonnis uitmonden. In alle opzichten moet dan worden voldaan aan de ultieme eis van de proportionaliteit en de optimaliteit van de straf. Dat is de strekking van een humaan te noemen strafrecht, dat helaas in deze tijden van verharding de wind niet mee heeft, integendeel.

Des te bemoedigender is het dat intussen een groep van jonge strafrechtswetenschappers van zich doet horen met nieuwe en frisse geluiden over een menselijker maat in het strafrecht. Het gaat onder meer om pas gepromoveerden en promovendi, sommigen met enige praktijkervaring en rond de dertig jaar oud, die zich zorgen maken over het kille strafrechtsklimaat. Zij vragen weer hernieuwde aandacht voor het hoogst kunstmatige onderscheid tussen de brave burgers (althans op het eerste oog) en de zondaars, alsof dat tegengestelde mensensoorten zijn. Het besef dat een dergelijke manicheïstische categorisering een sterke relativering behoeft aangezien strafbaar gedrag menselijk is, doet hen neigen naar strafrechtelijke terughoudendheid en naar bescheidenheid over de waarde van het strafrecht als instrumentarium tot criminaliteitsbestrijding. Bij hen ontbreekt het geloof in wraak, maar des te sterker hangen zij een optimistisch mensbeeld aan en zijn zij de mening toegedaan dat geen dader zonder meer mag worden afgeschreven.²⁹ Deze visie valt te loven en getuigt van een goed opgevatte en wel bestede academische vorming.

Juist in deze periode (medio 2011) zijn er belangrijke veranderingen te signaleren op het front van de toelating van nieuwe studenten tot het academisch onderwijs, met name tot studies van een bijvoorbeeld internationaal of qua intensiteit hoog prestigieus gehalte. De lijst van de op school behaalde cijfers zal bij de toelating van de kandidaten een zeer zwaarwegende betekenis hebben, maar ook zal in een intakegesprek hun specifieke motivatie voor een bepaalde prestigieuze studie worden onderzocht. Zij zullen derhalve in staat moeten zijn een en ander in overtuigende bewoordingen naar voren te brengen. Dit is er duidelijk op gericht dat de studie op een goed niveau en binnen de gestelde termijnen zal worden voltooid. Maar over academische vorming is vrijwel of helemaal niets gezegd. Deze zal echter van elk van deze studies een belangrijk element moeten zijn, terwijl tevens in het intakegesprek iedere

---

²⁶ Rapport van de Commissie voor de verdere uitbouw van het gevangeniswezen, de Commissie-Fick, Den Haag 1947, p. 61-70.

²⁷ Eindrapport van de commissie-Van Hattum, Den Haag 1977.

²⁸ Dit prachtige beeld is afkomstig van G.P. HOEFNAGELS, *De straf, een oergevoel in de wijsvinger*, Amsterdam, Contact, 1974.

²⁹ Zie J. OUWERKERK e.a. in *De Stem* van 21 april 2011 (Menselijke maat van belang in strafrecht); zie voorts: *Trouw*, De Verdieping, van 18 juni 2011.

betrokkene van diens talent voor een veelzijdige blik niet alleen op het strikte terrein van de beoogde studie blijkt zou dienen te geven.

Constantijn Kelk